

CARMEN BERLABÉ JOVÉ

DEL MUSEU DIOCESÀ AL MUSEU DE LLEIDA

Formació i legitimitat del seu patrimoni artístic

Pagès editors
LLEIDA, 2018

© Carmen Berlabé Jové, 2018
© d'aquesta edició: Pagès Editors, SL, 2018
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Primera edició: febrer de 2018
ISBN: 978-84-9975-932-6
DL L 31-2018
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
www.bobala.cat
✦ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.

PREÀMBUL

El plaer de moure's i d'indagar en el fons documental d'un arxiu és el del buscador de tresors que sent la satisfacció de la recerca, sobretot quan el resultat de la investigació ha estat altament profitós. Es fa conèixer el que no se sabia, donant-li nova vida i fent brillar una veritat que novament es fa actual.

Tenim a les mans el resultat d'una recerca seriosa, amb un treball constant i decidit de formigueta que ha burxat en variats racons, i que adquireix una precisa actualitat. Arribar a saber la procedència i el títol que justifica el fet que un museu tingui com a pròpies unes obres d'art és un bon avanç. Sobretot, quan la polèmica s'hi ha fet present.

Carme Berlabé ens presenta un treball seriós i ben documentat, fet deixant de banda les discussions que tant enrenou han creat en l'àmbit jurídic. Com queda ben palès, el camp de treball s'ha circumscrit a la investigació serena d'un valuós fons documental. Paciència benedictina i rigor científic són elements que han permès furgar en fons diversos per arribar a certes es indiscutibles.

Una lectura atenta del text permet assolir conclusions irrefutables i clarificadores que ajuden a atènyer una adequada visió de la realitat. La pulcritud i la fàcil lectura del text hi ajuden.

Puc donar testimoni fefaent del que dic. El treball va néixer de l'elaboració d'una tesi doctoral, que va obtenir l'aprovació amb la màxima qualificació per part del tribunal que la va avaluar. Jo, que vaig tenir la missió de presentar-la, tinc ara el goig de veure editat aquell estudi clarificador i posat a l'abast de tothom. Penso que pot ser un bon instrument per caminar cap a una assenyada solució d'un llarg conflicte. I aquest sí que serà el millor premi a un treball que s'ha fet amb ferma i il·lusionada constància.

Jaume BRUFAU I PRATS (†)

Catedràtic emèrit de filosofia del dret

PRESENTACIÓ

La celebració dels deu anys per a un equipament de qualsevol índole sempre porta associat un caràcter marcadament simbòlic, festiu i de reivindicació de la feina feta. En el cas del Museu de Lleida, i després d'haver superat més d'un moment complicat, la situació del país no ajudava a una celebració festiva: el president del Consorci del Museu de Lleida, el conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, havia estat cessat per l'aplicació d'un article de la Constitució espanyola de difícil comprensió per a molts sectors, i tot semblava indicar que ens generaria problemes d'indefensió en un afer que complicava la realitat quotidiana del museu. Els litigis pels béns del museu amb les administracions autonòmica i local aragoneses passaven per moments molt delicats; i un jutge temporal del jutjat número 1 d'Osca va utilitzar la vareta màgica de l'execució provisional com a arma llancívola.

Efectivament l'11 de desembre passarà a la història del Museu de Lleida com el dia en què la Guàrdia Civil com a policia judicial, però també com a cos de seguretat per protegir i custodiar uns béns públics d'una possible acció exterior, van entrar a les 3:30 h de la matinada per procedir a retirar els quaranta-quatre objectes del monestir de Sixena resultat d'una execució provisional dictada pel jutjat número 1 d'Osca. Una acció judicial d'aquest tipus mai s'havia produït en un museu; allò que mai havia imaginat que passaria al Museu de Lleida, es convertia en realitat i ens deparava unes deu hores llargues de tensió. Van triar el nostre museu aprofitant la situació

de feblesa del país, però també demostrant una voluntat d'escarni públic i d'humiliació que no calia.

La publicació que avui introduïm, és el resultat d'una tesi doctoral presentada l'any 2009 (amb qualificació *cum laude* per unanimitat) que fou reconeguda pel jurat dels premis "Cum Laude 2010", amb menció especial del jurat. Aquest premi l'atorga l'Institut d'Estudis Mòn Juïc, amb l'objectiu de premiar les obres de recerca d'alt nivell de l'àmbit de les humanitats, escrita en català, i amb la voluntat de difondre-les i demostrar que la nostra llengua, quan el contingut que revela és de qualitat, travessa fronteres. Avui aquella tesi ha estat actualitzada fins l'11 de desembre de 2017 amb el títol *Del Museu Diocesà al Museu de Lleida. Formació i legitimitat del seu patrimoni artístic*. L'autora, la doctora Carmen Berlabé, conservadora del Museu de Lleida.

Aquesta obra és el regal que fem en ocasió dels deu anys de la inauguració del Museu de Lleida, la història del qual arrenca uns quants anys abans. El 1988 es planteja la possibilitat de la seva creació, el Pla de Museus de la ciutat de Lleida del 1996 ja li atorga un paper clau en el mapa patrimonial de la ciutat, i el 18 de maig de 1999 es constitueix el Consorci del Museu de Lleida: diocesà i comarcal. L'edifici de nova planta, una icona arquitectònica de la ciutat, projectada per l'arquitecte Joan Rodón, va obrir les portes el 30 de novembre de 2007, després d'un llarg recorregut previ en el qual quatre institucions públiques (Generalitat de Catalunya, Diputació de Lleida, Paeria i Consell Comarcal del Segrià) i el bisbat de Lleida es van posar d'acord per impulsar un gran centre patrimonial que contenia les col·leccions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (enguany també d'aniversari, setanta-cinc anys) i la col·lecció d'art de l'antic Museu Diocesà (un museu creat el 1893 de la mà del bisbe Messeguer, enguany celebrem els cent vint-i-cinc anys de la seva obertura).

Al llarg d'aquests darrers deu anys pel museu hi han passat més de tres-cents mil persones, s'ha convertit en un dels set museus d'interès nacional del país, disposa d'una col·lecció que sobrepassa els quaranta mil objectes, ha superat la crisi econòmica que va afectar tots els sectors productius del país i amb més sagnia en els culturals, forma part de les Xarxes Nacionals dels Museus d'Art i dels Museus d'Història de Catalunya, i té una vocació territorial que li ve donada tant per les seves col·leccions com per la voluntat de liderar la Xarxa de Museus de les Terres de Lleida i Aran.

Les administracions que formen el consorci han fet mans i mànigues per mantenir aquest equipament com a capdavanter en el món museístic

de tot el país, i en els moments actuals, estan liderant la defensa política, jurídica, cultural i social del museu davant les envestides judicials i polítiques que venen de la comunitat autònoma veïna. Però també tenim la sort de saber que continuem acompanyats de la societat civil i cultural de la ciutat, del territori i de tot el país: la Plataforma d'Entitats Culturals de Lleida ha estat l'aglutinador de tots els sentiments de la societat civil, però també tots els col·lectius professionals i patrimonials del país ens han acompanyat en aquest camí pedregós.

Però la història del Museu de Lleida també anirà lligada al decret *Ilerdensis et Barbastrensis de finum mutatione* en vigor des del 17 de setembre de 1995, i que fou el detonant d'un seguit de litigis amb Aragó per una part del fons artístic del museu. Primer amb una part de l'Església pels béns patrimonials de les antigues parròquies del bisbat de Lleida que varen ser traspassades al bisbat de Barbastre-Montsó, i que sembla que tornarà a ressorgir ben aviat en un nou capítol d'aquesta carpeta tancada des de 2010. I després amb el procés judicial pels béns del monestir de Sixena que MAI ha volgut saber de criteris patrimonials i museològics ni tampoc de mesures de protecció dels béns que havien de permetre'n la transmissió a futures generacions. Tenim molt clar que la legitimitat està de la nostra part i, per tant, estem posant tots els instruments jurídics, administratius i de defensa judicial perquè aquests objectes continuïn formant part del discurs i del fons patrimonial del Museu de Lleida, sense renunciar mai a la seva conservació, la seva restauració i la difusió dels valors històrics, artístics i patrimonials dels béns. El llibre que teniu entre mans és el garant d'aquesta legitimitat que ens ha permès conservar-los i donar-los a conèixer.

El llibre de la doctora Carmen Berlabé ha de servir per aclarir tots els dubtes en la formació de la col·lecció del Museu de Lleida, en la voluntat de tots els prohoms i de les administracions que van ajudar a configurar-ne les col·leccions en salvaguardar i protegir un patrimoni en perill de desaparició i/o destrucció, i en la vocació del Museu de Lleida de conservar, restaurar, documentar, estudiar i difondre un patrimoni d'un territori que ha compartit història, cultura i llengua.

Josep GIRALT

Director del Museu de Lleida

PRÒLEG

El Decret de Nova Planta (16 de gener de 1716) que anul·là els furs i constitucions de Catalunya i prohibí l'ús de la llengua, ha pesat sempre com una llosa sobre el poble català que ha lluitat pel seu manteniment, per fer sobreviure la pròpia identitat i per recuperar el seu passat amb la nostàlgia del vençut, com quan escrivia Pausànies sobre Grècia al segle II, en plena època de declivi de l'hel·lenisme, sota domini de Roma.

L'interès pel nostre patrimoni, especialment l'historicoartístic, i la seva recuperació, s'inscriuen en el marc d'una nostàlgia semblant, evocadora d'un temps passat, gran i ferm que el Romanticisme feu emergir en valorar el llegat medieval, les ruïnes i tot allò que el Neoclassicisme havia depreciat i considerat bàrbar i de mal gust.

Podem dir, en aquest sentit, que l'interès pel patrimoni i la seva recuperació, participaren per igual de l'esperit que alenà la Renaixença, en un context de gradual interès per l'art i l'arqueologia que acabà desembocant en el col·leccionisme. Un col·leccionisme que incità l'aparició dels estudis artístics peoners com els de Salvador Sanpere i Miquel o els de Josep Gudiol i Cunill, o els de Josep Puig i Cadafalch i Josep Pijoan. Sense aquest col·leccionisme i la voluntat creixent per descobrir el país i el patrimoni que atresorava, que es concretà en aquest darrer cas en l'excursionisme científic, les dues vies bàsiques per emprendre qualsevol treball de recerca sobre l'art català, poc podríem escriure avui sobre els primers capítols dedicats a l'estudi dels museus d'art i d'arqueologia.

La creació dels primers museus catalans —el Museu Episcopal de Vic, el Museu Comarcal i Diocesà de Solsona, el Museu d'Art de Catalunya i el Museu de Lleida: diocesà i comarcal— s'inscriu precisament dins d'aquest moviment nacionalista que conduí a encetar una història de l'art pròpia, lligada al nostre passat com a nació, com Josep Puig i Cadafalch ho va manifestar més d'un cop. Una història de l'art que no hauria reeixit, cal dir-ho, sense una important participació dels eclesiàstics, erudits i arqueòlegs, com els defineix Xavier Barral i Altet en el pertocant als segles XVIII-XIX, cas de Jaume Pasqual, Jaume Caresmar, Jaume Villanueva, Joan Francesc Masdéu, A. Elias de Molins, Fèlix Torres Amat i Fidel Fita i Colomé, per esmentar solament alguns d'aquests il·lustres estudiosos del nostre passat.

Una tasca, la d'aquests peoners, que esdevindrà la base sobre la qual es nodriran les futures generacions i a la qual se sumará l'esforç de molts; segons Puig i Cadafalch "...el patriotisme dels Tarragonins ha creat el primer Museu d'Antiguitats Romanes d'Espanya a la vella Tarragona; l'esforç local ha fet les col·leccions emporitanes, dels museus episcopal i provincial de Girona, els d'antiguitats medievals de Lleida i de Solsona, el de Vilanova, els municipals de Manresa i Mataró, i sobretot el gran Museu d'Art Cristià de Vic, honor del seu fundador, el bisbe Morgades”.

Amb aquesta introducció voldríem deixar situat el lector davant del llibre que presentem, fet amb la cura i la passió que requeria la defensa i l'estima d'un patrimoni que ha perviscut en la col·lecció diocesana mercès a la voluntat del bisbe Meseguer que no escatima esforços per salvar-lo, recollint-lo de les golfes de les parròquies del bisbat històric, per tal d'allotjar-lo en el museu que fundà i inaugurà l'any 1893, fins a constituir una col·lecció irrepetible. Una acció sens dubte lloable que ens parla de l'amor al patrimoni artístic d'aquest gran bisbe i ens fa palesa a la vegada la personalitat de l'home erudit que posa tots els mitjans al seu abast per salvar un patrimoni que de ben segur s'hauria perdut o dispersat.

La Dra. Berlabé ha dut a terme certament una tasca de recerca pacient que era necessària per documentar la formació de la col·lecció i la naixença del museu, pouant en els fons diocesans i capitulars, transcrivint cartes i actes, el diari del mateix Meseguer i informes nombrosos, tot un gruix de documentació que ara s'aplega ordenadament en la seva tesi doctoral que ha donat forma al llibre que presentem.

No aniríem gaire lluny sense veure i revisar aquesta documentació que ens introdueix en la veritat del conflicte obert que es manté encara i que ha suscitat un llarg litigi entre els bisbats de Lleida i el de recent creació

de Barbastre-Montsó, arran de l'escissió de les cent onze parròquies que pertanyien al bisbat històric de Lleida i actualment formen part d'aquest ampliat bisbat aragonès. Les proves i els arguments que s'aporten són suficients i aclaridors de la bona actuació del bisbe fundador del museu. Una documentació que se suma a la global recopilada de tota la col·lecció, per tal de poder veure com un projecte inicial de museu va anar prenent cos, instal·lat des d'un bon principi en el nou edifici del Seminari Conciliar, promogut també pel bisbe Meseguer i inaugurat en el mateix any que obria les seves portes el Museu Diocesà.

És per tant aquesta documentació aplegada, ben ordenada i transcrita, un valor inestimable que ens aporta el llibre, que complementa assenyadament la llarga introducció, corresponent a la primera part de la tesi, en la qual, en un extens apartat, es perfila amb cura la figura del nostre bisbe i s'ofereix un marc idoni del context històric en el qual es forjà i sorgí el museu.

El context històric del museu, necessari per entendre les motivacions que conduïren el bisbe Meseguer a crear-lo, podem afirmar que resta perfectament dibuixat en els anys de formació del bisbe. Un panorama que es completa amb la labor continuada en l'etapa posterior corresponent als bisbats de Ruano, Miralles i Irurita, successors de Meseguer, tot i que resta ben palès que la salvaguarda i l'interès pel patrimoni que mostrà Meseguer, no assolí el mateix nivell ni de bon tros durant llurs prelacies; sobretot en temps del bisbe Miralles, en què es produí una important dispersió del patrimoni del bisbat que en cap cas s'evità paralitzar en benefici del museu. A través de les planes del llibre, podreu seguir tot aquest llarg procés que gira entorn de la formació del Museu Diocesà i l'arribada de les obres procedents de les parròquies, amb les cartes adjuntes de les trameses, sovint donacions, així com altres qüestions, bàsiques per a la història del nostre museu actual.

No ens estendrem a glossar els mèrits inqüestionables de l'autora del llibre que tenim el goig de conèixer des de fa ja un munt d'anys; podem dir des de quan decidí redreçar la seva formació de caràcter jurídic, cap al món de les humanitats i molt especialment el de la història de l'art. El seu pas per les aules ha estat sens dubte brillant, assolint un grau de maduresa i formació òptim per poder encetar l'ampli mostrari de recerques que la distingeixen, treballant al nostre costat, en el grup de recerca que coordinem, o a través d'altres vies del tot fructíferes, com el que l'ha convertit en una de les màximes coneixedores de tapissos flamencs d'àmbit català. Actual-

ment, com a conservadora del Museu de Lleida: diocesà i comarcal, segueix treballant i fent una tasca molt meritòria de recerca dels fons del museu.

No podria cloure aquesta presentació, sense destacar el redactat del llibre, sens dubte atractiu per l'ús que es fa de la llengua, clar i concís, amb un estil acurat que li atorga un valor afegit. També m'agradaria acabar referint-me a un dels temes als quals atorga un relleu especial l'autora, per fonamentar millor la legitimitat de la col·lecció diocesana. Ens referim a l'informe emès per monsenyor Silverio Nieto, que donà peu al decret vaticà del 2005. La Dra. Berlabé, amb els seus coneixements jurídics, duu a terme una anàlisi rigorosa de les conclusions, fent evidents les clares contradiccions i els greus errors a què s'arriba que fan palès l'injust decret vaticà que a hores d'ara se segueix mantenint, malgrat que és evident la recta actuació del bisbe Meseguer en la formació de la col·lecció i legítima la propietat de les obres per part del bisbat de Lleida. Serveixi doncs aquest llibre que presentem per oferir nous arguments als jutges per a la defensa d'un patrimoni, ben custodiat al Museu de Lleida: diocesà i comarcal, on es garanteix la seva conservació i difusió, com a patrimoni que és de tota la humanitat.

Francesc FITÉ LLEVOT

Professor titular d'història de l'art
Universitat de Lleida

INTRODUCCIÓ

Aquest llibre que ara es presenta és, bàsicament, la meva tesi doctoral, actualitzada, i el fruit d'un llarg procés de recerca que ja s'inicià amb la tesina de llicenciatura, que vaig defensar el setembre de 1999 a la Universitat Autònoma de Barcelona. L'objectiu d'aleshores fou l'estudi de la col·lecció del Museu Diocesà de Lleida, fundat pel bisbe Meseguer l'any 1893, a través de la reconstrucció del seu catàleg. Atès que gran part de la documentació del Museu Diocesà havia desaparegut durant la Guerra Civil Espanyola, el meu objectiu de recerca va ser recompondre el panorama abans de la desfeta amb la documentació a l'abast. Era una tasca prèvia, sense la qual no es podia emprendre cap estudi sobre la història del Museu Diocesà i de la seva col·lecció.

La finalitat era poder oferir un nou catàleg, amb un aparat crític raonat que conjuminés el fons artístic de 1936 amb el que ara forma el Museu de Lleida: diocesà i comarcal, on està integrada la col·lecció diocesana.

No va ser una tasca fàcil. La iniciativa d'inventariar la col·lecció que es va dur a terme per la Generalitat l'any 1982, d'acord amb les normatives per als museus de la Generalitat de Catalunya, va comportar, per a un bon nombre d'obres, la pèrdua del primer número d'inventari de la col·lecció, la qual cosa, atès que aquest número era correlatiu i coincident amb la data d'ingrés, significà la pèrdua del rastre d'aquests objectes, rastre que vaig poder resseguir a través de les relacions d'ingressos que publicava,

primerament el butlletí del bisbat, *Boletín Oficial del Obispado*, i segona, la revista *Esperanza* que editava el seminari de Lleida.

La succinta descripció que es consignava en un catàleg que durant els anys 1934-1936 es publicà per fascicles a la revista *Esperanza* no van portar massa llum a la investigació. També féu falta resseguir les vicissituds sofertes per les peces, sobretot arran de la guerra i el saqueig que patí el Museu Diocesà, aleshores instal·lat al Seminari Conciliar, així com constatar amb exactitud el nombre de peces que es destruïren en els avalots. L'ingrés del fons diocesà al Museu del Poble, ens museístic republicà, situat a l'Antic Hospital de Santa Maria, la seu actual de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, i els ulteriors trasllats del fons, un cop Lleida estigué en poder de les forces d'ocupació franquistes, generà nombrosa documentació que també s'aportà al treball, degudament contrastada.

Per totes aquestes raons vaig haver de recórrer a altres fonts, bibliogràfiques i gràfiques, que ja apareixen ressenyades en cadascuna de les fitxes confeccionades. Vaig consultar els arxius de la ciutat: Arxiu Capitular de Lleida, Servei d'Arxiu i Llegats de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (especialment el Llegat Tarragó) i, amb moltes dificultats, l'Arxiu Diocesà. Vaig fer també les primeres prospeccions als arxius forans, especialment els de Madrid: l'arxiu de la Real Academia de la Historia i el del Instituto de Patrimonio Histórico Español, on vaig expurgar nombrosa documentació del període de la guerra; també vaig consultar l'arxiu de la Real Academia de San Fernando, per a la documentació referent a les comissions provincials de monuments.

D'ençà que el bisbe Francesc Xavier Ciuraneta ocupà, a finals de 1999, la mitra de Lleida, s'interessà per l'afer de la reclamació de les obres d'art per part del bisbat de Barbastre-Montsó. S'assabentà de l'existència de la meva tesina i constatà que en ella s'aportaven valuoses proves que podien avalar les tesis de Lleida respecte a la propietat de les obres. Una d'aquestes proves era la data d'ingrés, desconeguda per a moltes de les obres de la col·lecció diocesana. En la meva tesina es constatava que la majoria de les obres reclamades pel bisbat de Barbastre-Montsó havien ingressat durant el pontificat del bisbe Meseguer. També consignava la forma d'ingrés (permuta, compravenda, donació) de moltes altres i aclaria la procedència d'algunes que, erròniament, s'havien considerat d'origen aragonès.

El bisbe Ciuraneta contactà immediatament amb el canonista Dr. Eduard Bajet i el seu equip jurídic, integrat pels professors Josep Casanova i Santiago Bueno; tot seguit em vaig incorporar a l'equip i se'm

va encarregar continuar la investigació que s'havia endegat amb la meva tesina. Tots plegats ens vàrem posar a treballar amb il·lusió per tal de demostrar fefaentment la propietat de les obres d'art per part del bisbat de Lleida. Per a aquesta tasca el bisbat de Lleida va comptar amb el suport incondicional de la Comissió Executiva del Museu de Lleida i des d'aquí agraeixo tot el suport i els esforços esmerçats per aquesta Comissió i els seus membres, així com la confiança que en mi varen dipositar. Per això, i per lleialtat institucional, perquè com a conservadora del Museu de Lleida em dec a la institució, he volgut dotar el Museu de Lleida amb aquesta tesi de les fonts necessàries per al coneixement i la defensa de la col·lecció diocesana i de l'entorn patrimonial en què es va generar. D'altra banda, la tasca documental que vaig dur a terme va permetre protocol·litzar tota la documentació en escriptures públiques de propietat a favor del bisbat de Lleida dels objectes en controvèrsia.

En aquesta tasca de continuació de la meva investigació vaig rastrejar diferents arxius forans: Archivo Central del Instituto de Patrimonio Histórico Español, Instituto de Historia y Cultura Militar, Archivo General de la Administración d'Alcalá d'Henares (Madrid), Patrimonio Nacional-Archivo General de Palacio de Madrid, Archivo General Militar de Segòvia, Biblioteca Nacional, Archivo General de Simancas, Arxiu de la Junta de Museus de Catalunya, Arxiu Secret Vaticà a Ciutat del Vaticà... Tot i que aquests arxius van aportar nombroses dades d'interès per a la història del Museu Diocesà de Lleida, els documents més importants van aparèixer als arxius de la ciutat. En efecte, a l'Arxiu Capitular de Lleida se servava, amagat entre les visites pastorals, un dietari personal del bisbe Meseguer que ha aportat nombroses dades per al coneixement de la col·lecció diocesana. L'any 2009 vaig publicar la transcripció d'aquest dietari, en col·laboració amb el Dr. Isidre Puig.¹ El treball a l'Arxiu Diocesà de Lleida donà finalment els seus fruits. Allí, aleshores sense cap mena de dificultat, hi vaig poder expurgar amb comoditat tots els documents que en aquesta tesi s'aporten i que en són el leitmotiv, ja que el treball s'ha fet sobre fonts documentals. Vaig expurgar tots els lligalls dels bisbes Meseguer, Ruano, Miralles i Irurita (en total més de tres-cents lligalls), a més dels llibres copiadors d'oficis i decrets, llibres de Comptes de Secretaria i documentació diversa. Es tracta, bàsicament, de documentació epistolar consistent en les cartes trameses pels rectors de

1. BERLABÉ. C., PUIG, I., *El dietari del bisbe Josep Meseguer i el Museu Diocesà de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 2009.

les parròquies al bisbe, cartes on es tracten diferents temes, entre els quals s'hi troben, intercalades, les notícies patrimonials. He transcrit cadascun dels documents que contenen aquesta informació patrimonial i els presento ordenats seguint l'estructura de la tesi. He creat expedients facticis, és a dir he aplegat la còpia i la transcripció de documents procedents de vegades de diferents lligalls o de diferents fons i, sense perdre la referència documental d'origen, els he unit en un expedient de nova creació amb l'objectiu de facilitar-ne la presentació i la lectura.

La tesi està dotada d'un ampli i variat fons documental que aplega aquesta documentació, transcrita i reproduïda. Disposa d'un primer apèndix documental, amb els textos cabdals i d'obligada referència al llarg d'aquesta tesi. Després ve tota la documentació, bàsicament epistolar, relativa als bisbes de Lleida, Josep Meseguer, Juan Antonio Ruano, Josep Miralles i Manuel Irurita. Es presenten un total de tres-cents cinquanta-dos documents epistolars relatius als quatre bisbes esmentats, digitalitzats i transcrits, organitzats en expedients facticis, és a dir conjunts de documents de diferents procedències, reunits a aquest efecte. Aquesta part documental amb llums i ombres, reflecteix l'època de formació i creixement del museu i l'època de la dispersió del patrimoni de la diòcesi, que tant i tant protegí el bisbe Meseguer.

Hem cregut que calia aprofundir en la naixença i formació dels museus diocesans a partir de finals del segle XIX, per a emmarcar la creació del lleidatà, el segon més antic de la península, després del de Vic. I calia pouar, i així ho he fet, en la figura de Josep Meseguer i Costa, bisbe de Lleida, un eclesiàstic d'alta volada intel·lectual, amant de l'art i de la seva diòcesi.

Val a dir que la meva estreta col·laboració amb l'equip jurídic que ha dut a terme la defensa dels drets del bisbat de Lleida enfront de les pretensions del de Barbastre-Montsó, m'ha permès penetrar a fons en tot el tema del litigi i els diferents decrets vaticans —que han arribat a qüestionar la recta actuació del bisbe Meseguer, a qui he considerat com un dels objectius d'aquesta tesi doctoral. Això no obstant, l'estudi aprofundit de l'entrellat jurídic subjacent no és ni vol ser l'objectiu perseguit. El que es pretén és donar un sòlid instrument de suport històric deixant en un segon terme els aspectes jurídics.

No he pretès fer la història de cada objecte que forma part del museu. Això ja ho vaig fer per a la tesina de llicenciatura. Ara es pretén mostrar la seqüència lògica de la formació d'una col·lecció i de la política patrimonial del bisbe Meseguer, exercida des d'aquella sensibilitat artística que el caracteritzà i que transformà, per l'alquímia de la responsabilitat i

la bona fe, les transaccions mercantils en actes d'amor.

Aquesta tesi és la història d'un projecte patrimonial, és l'ideari d'un bisbe i és el producte d'anys de recerca i de molts esforços, en els quals no he estat sola.

Per a la recerca documental he comptat amb l'ajut i la col·laboració d'Elena López i d'Isidre Puig, amics i companys entranyables. L'accés als arxius m'ha estat facilitat pel mateix bisbe Monsenyor Ciuraneta, a qui expresso el meu afecte i agraïment, pel vicari general Joan-Ramon Ezquerra i pel director de l'Arxiu Diocesà Jacint Cotonat i la seva col·laboradora, Anna Esteve. També el meu agraïment a mossèn Jesús Tarragona i Murai, màxim responsable del Museu Diocesà de Lleida fins al 1997 i delegat del SICPAS a Lleida. He comptat també amb l'inestimable ajut de l'equip de canonistes que ha dut a terme la defensa jurídica del bisbat de Lleida, el Dr. Eduard Bajet, el Dr. Santiago Bueno i molt especialment el Dr. Josep Casanova. M'he beneficiat de l'ajuda de la Dra. Lucía Lahoz, del Dr. José Eugenio Castañeda i també del personal tècnic responsable de tots els arxius on he dut a terme la recerca. Vull també fer palès el meu reconeixement i agraïment a l'extingida associació Amics del Museu de Lleida i molt especialment a la seva expresidenta, Núria Oliva, i al seu exsecretari Antonio de la Torre, pel seu suport constant i per haver contribuït amb una aportació econòmica al finançament d'aquesta edició. Expresso novament el meu agraïment al Dr. Francesc Fité, director d'aquesta tesi, que també va dirigir la meva tesina de llicenciatura, i, finalment, al Dr. Jaume Brufau (†) per la seva disponibilitat a acceptar ser el meu tutor i el seu ajut i suport.

Lleida, novembre de 2013 - novembre de 2017

ELS MUSEUS DIOCESANS DE CATALUNYA

La fundació dels primers museus diocesans de Catalunya i de tot l'Estat espanyol es duu a terme gairebé al mateix temps. El primer museu fou fundat a Vic pel bisbe Morgades l'any 1891;¹ immediatament el succeí el de Lleida, que fundà el bisbe Meseguer l'any 1893; de tots dos en parlarem a bastament en les pàgines que segueixen. El 1896, el bisbe Ramon Riu i Cabanes fundà un petit museu alhora que creà l'aula d'arqueologia sagrada del seminari de Solsona. La iniciativa venia del bisbe Morgades, qui, l'any 1891, quan era administrador apostòlic de Solsona va fer publicar en el butlletí del bisbat una ordre a fi d'evitar la venda de qualsevol objecte artístic de la diòcesi i amb la finalitat de crear un museu diocesà a semblança del de Vic.²

1. Podeu consultar ROVIRA i PORT, J., CASANOVAS i ROMEU, A., "1891-1991. Cent anys del Museu Episcopal de Vic" *R. C.*, núm. 56 (1991), p. 79-101. També MUNDÓ, A. M. "El Museu Episcopal de Vic i la seva projecció internacional", *Ausa*, núm. XIV (1990-1991), p. 213-218 i SUREDA, M., "Com creix una col·lecció episcopal i els primers deu anys de vida del Museu Episcopal de Vic (1889-1900)", *La formació de col·leccions diocesanes a Catalunya*, Lleida, Museu de Lleida: diocesà i comarcal, 2017, p. 89-114.

2. GROS, M. dels S., "Notes per a la història dels Museus eclesiàstics de Catalunya", *Thesaurus*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1985, p. 71. CALDERER, J., *Catalunya Romànica. Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*, vol. XXII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 295. Per al de Solsona podeu consultar també GARGANTÉ, M., "Els primers 25 anys del Museu Diocesà de Solsona: del bisbe Riu a Joan Serra i Vilaró", *La formació de col·leccions*, p. 53-76.

A Tarragona, l'any 1900³ l'arquebisbe Tomàs Costa i Fornaguera va promoure la creació d'una col·lecció d'objectes d'art i arqueologia al Seminari Pontifici de Tarragona com a complement de la càtedra d'arqueologia sagrada. L'any 1914 l'arquebisbe Antolín López Peláez va fundar l'actual Museu Diocesà, que instal·là en unes dependències del sector nord-est del claustre de la catedral, amb els fons de la col·lecció endegada per l'arquebisbe Costa i Fornaguera, que s'incrementà amb donacions fetes pel mateix arquebisbe López Peláez, del capítol catedralici,⁴ de les parròquies de la diòcesi, de congregacions religioses i de particulars.

El 1916 s'inaugurà el Museu Arqueològic Diocesà de Barcelona, instal·lat en unes sales dels baixos del Seminari Diocesà. Allí ja hi existia un museu de geognòsia i paleontologia, creat pel Dr. Jaume Almera l'any 1874, el mateix any que s'inauguraren les càtedres d'història natural i geologia al seminari. Lleida, Girona i Vic disposaven també de sengles gabinets d'història natural, força ben equipats als respectius seminaris.⁵ En el solemne acte d'inauguració, el bisbe de Barcelona, Enric Reig i Casanova recordà als presents que la fundació obeïa a la circular del dia 21 de juny de 1914 en la qual el nunci Ragonesi insistia en l'obligació que tenia l'Església de conservar el seu patrimoni artístic i de posar-lo a l'abast del públic, fent amb això una clara referència als museus diocesans, on es podia reunir aquest patrimoni.⁶

3. Amb anterioritat, concretament l'any 1869, l'arquebisbe Fleix i Solans va tenir la iniciativa pionera, atès que va ordenar que el Capítol de la Catedral de Tarragona recollís totes les obres d'art que estaven en desús, fora de culte, a les dependències de la catedral, i que les diposités dignament a la sagristia de la capella de Santa Tecla la Vella per tal de formar un petit museu d'antiguitats. Segons l'acta capitular del 15 d'abril d'aquell mateix any, "el señor [canonge] Pedrales manifiesta haber cumplido la comisión y estar arreglado el museo arqueológico en la sacristía de Santa Tecla la Vieja en todo conforme a los deseos de S.E.I.". MARTÍ i AIXALÀ, J. M., "El Museu Diocesà de Tarragona", *Museus Diocesans de Catalunya, recull de conferències donades a Solsona en el transcurs de les jornades sobre els museus diocesans de Catalunya, els dies 21 i 22 de setembre de 1996, en ocasió de la celebració del centenari de la fundació del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*, Solsona, 1997, p. 78. Vegeu MATA DE LA CRUZ, S., "Tomàs Costa i Fornaguera, arquebisbe de Tarragona (1889-1911) i la protecció del patrimoni artístic religiós de la diòcesi tarraconense", *La formació de col·leccions*, p. 139-152.

4. LÓPEZ PELÁEZ, A., *Museos diocesanos: discurso en la inauguración del de Tarragona*, Imprenta de los hijos de Gómez Fuentenebro, 1914.

5. CAMPRUBÍ, F., "El Museo diocesano de Barcelona", *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 37 (1965), p. 319-334.

6. GROS, S., "Notes", p. 73. PLADEVALL i FONT, A., "Naixement i formació dels Museus Diocesans de Catalunya", *Museus Diocesans de Catalunya*, Solsona, 1997, p. 9. BOHIGAS i MAYNEGRE, J., "Ciència i cultura en el seminari diocesà: 1900-1936", *Església, societat i poder a Girona*, Girona, Ajuntament de Girona-Curbet CG, p. 181-212.

Els propòsits fundacionals d'aquests museus van ser gairebé els mateixos: protegir el patrimoni de la diòcesi, que perillava a causa de les contínues escomeses de col·leccionistes i marxants d'art, i instruir els seminaristes, a través de la càtedra d'arqueologia sagrada, en el valor, tant material com immaterial, dels béns artístics de l'Església. A aquests propòsits cal que hi afegim una vocació social. Cal tenir en compte que un dels punts més subratllats per la doctrina social de l'Església és la funció social de la propietat privada. Des de la butlla *Detestabilis avaritiae* (1586) de Sixt V, que insistia en la idea que la propietat privada ha de complir una funció social, a través de la denúncia de contractes il·lícits i usuraris fins a l'encíclica *Rerum Novarum* (1891), de Lleó XIII, que precisa que una cosa és el dret de propietat i una altra n'és l'ús, tot dient que a l'hora d'usar els seus béns, l'home no ha de considerar les coses externes com a pròpies, sinó com a comunes, és a dir de manera que les comparteixi amb d'altres en les seves necessitats, són nombroses les manifestacions i accions de l'Església de posar els seus béns culturals a l'abast i al servei de la societat. Endemés, com indica ben encertadament A. Pladevall, l'Església no pot oblidar que detenta una propietat gravada, en el sentit que l'ha rebut de la generositat dels fidels, que la hi han cedida perquè servís al culte i no com a objecte de vanaglòria o de mercadeig.⁷

Aquesta vocació social la van tenir presents aquells primers fundadors de museus diocesans, malgrat que els destinataris directes n'eren els seminaristes, no pas els fidels ni el gran públic, sobretot en el cas de Lleida, Solsona i Tarragona. Aquí hem d'entroncar amb un altre tipus d'establiment museístic: el museu universitari. La màxima expressió del museu com a font d'instrucció ve dels museus instal·lats a les universitats. Aquests museus, si bé acolliren bàsicament un patrimoni de ciències naturals i tecnològic, ben diferent de les col·leccions d'art dels museus diocesans, s'hi vinculen per la seva funció instructiva i educadora. Instal·lats a la mateixa seu universitària, en espais propers a les biblioteques, el seu paper educatiu es presentava com l'objectiu bàsic i indispensable, a l'igual dels museus diocesans, que s'ubicaren en espais equivalents dels seminaris corresponents.⁸

7. PLADEVALL, A., "Naixement", p. 8.

8. Vegeu MARCO SUCH, M., "Marco conceptual de los Museos Universitarios", BELDA NAVARRO, C., MARÍN TORRES, M. T. (eds.), *Quince miradas sobre los Museos*, Murcia, Universidad de Murcia, 2002, p. 57-70. També GARCIA, A., *Museus d'Art de Barcelona: antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, Barcelona, MNAC Estudis, 1997, p. 37-39. Aquest treball està publicat també a Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliba.

Tot i així, el Museu Episcopal de Vic és el que neix amb unes mireres més amples. Si bé no es pot desvincular de la càtedra d'arqueologia sagrada del seminari, fundada l'any 1899, la seva voluntat d'abast és molt més ampla. Escriu el bisbe Morgades en la primera pàgina de l'àlbum del Museu de Vic, el 7 de juliol de 1891:

No ha sido principalmente la curiosidad del coleccionista, ni el entusiasmo por el arte lo que me decidió a formar este Museo Diocesano, compuesto en su mayor parte de objetos arrinconados del Obispado, sino el amor a la Iglesia, en la cual pienso y a la cual amo aún durmiendo, a fin de que se vea al visitarlo que en todo tiempo ha sido la gran protectora de la ciencia, de la industria y del arte, y la única que ha sabido inspirar el espíritu y sentimientos que enaltecen y subliman al hombre y sus creaciones, elevándolo de la tierra hacia el Cielo [...]. Venga, pues, el artista, venga el historiador... y estudien: vengan el cristiano y el que no sea y admiren la obra continua y paciente de la Iglesia católica, apostólica y romana. La semilla está echada ya: la obra está ya comenzada: venid, queridos cooperadores a quienes se debe en gran parte el mérito de ella, y en nombre de Dios perfeccionadla.⁹

En aquest text es detecta clarament la vocació social del museu, que es presenta com un instrument d'evangelització cristiana, criteri que perviu i es manté en l'actualitat.¹⁰ I no solament assumeix una finalitat específica en l'àmbit de la pastoral de l'Església local, sinó que, circumscrit al territori, irradia i actua com a punt de referència focal dins de la mateixa diòcesi.

La iniciativa per a la creació dels museus diocesans va venir esperonada per la mateixa església, de la mà del papa Lleó XIII, obeint a aquest sentit social i també com a instruments de protecció per a la salvaguarda del patrimoni, dos corrents que inspiraren els propòsits fundacionals. Cal recordar que l'Església necessitava mantenir aquella grandesa que les convulsions polítiques, la Revolució Industrial i els nous corrents científics feien trontollar. Foren nombrosos, en aquest sentit, els esforços que s'esmerçaren. Cal assenyalar el gran paper del papa Lleó XIII (1878-1903) —i de Pius IX, qui va fundar el 1852 la Comissió d'Arqueologia Sacra— pel que fa a pro-

9. FIGUEROLA, J., *El bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània*, Biblioteca Abat Oliba, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 341.

10. *Carta Circular sobre la funció pastoral de los museos eclesiásticos*, Ciutat del Vaticà, Comisión Pontificia para los Bienes Culturales de la Iglesia, 15 d'agost de 2001.

moure l'ensenyament i a fomentar la cultura i, sobretot, la filosofia cristiana. Lleó XIII es manifestà com a obert defensor i propagador de les doctrines tomistes, al mateix temps que feu costat als estudis arqueològics, en bona part degut a les excavacions que es realitzaven a les catacumbes de Roma.¹¹

Per aquesta raó Lleó XIII publicà l'encíclica *Aeterni Patris* de 4 d'agost de 1879, en què intentà convertir l'escolàstica en estandard de la filosofia cristiana. I no tan sols se cercava una filosofia pròpiament cristiana sinó que calia, a més, que la història i les gestes de l'Església es poguessin conèixer i difondre des de tots els flancs possibles. I per això no dubtà, l'any 1881, a obrir els arxius vaticans als estudiosos, convertint-los en un centre mundial d'investigació històrica.

Calia també un art que fos el testimoni de l'esplendor i, alhora, del dogma de la fe i el cristianisme i la ciència que havia de servir per a un més bon coneixement d'aquest art era l'arqueologia sagrada.

Tal com hem apuntat al començament, la formació dels museus diocesans estigué íntimament lligada a la incorporació de les càtedres d'art i arqueologia cristiana als seminaris conciliaris (arqueologia, òbviament, entesa segons la idea del terme pròpia del segle XIX, que incloïa història, epigrafia, art, diplomàtica...).¹² L'organització obligatòria d'aquests seminaris —establerts arran del Concili de Trento— s'articulà a partir del concordat de 1851, art. 28, que donà lloc al decret de 21 de maig de 1852 i a la cèdula de 28 de setembre de 1852 en què s'establí el pla d'estudis de les facultats de Teologia i Cànon instal·lades als seminaris. A mitjan segle XIX a les temàtiques teològiques, canòniques i dogmàtiques s'afegeixen les matèries de cultura general com història eclesiàstica, apologetica, hebreu, etc.¹³ Cap als anys vuitanta es crea als seminaris la càtedra d'arqueologia sagrada que hauria de servir per a la instrucció dels futurs seminaristes.¹⁴ Aquesta iniciativa es

11. REQUEJO, A., *Los Museos Eclesiásticos en Galicia*, tesi doctoral, Universidad de Santiago de Compostela, 2005, p. 155-157.

12. Vegeu ROMERO RECIO, M., "La arqueología en la enseñanza española durante el siglo XIX: nuevas aportaciones a la luz de documentos inéditos", *Arqueología, coleccionismo y antigüedad: España e Italia en el siglo XIX*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2006. També BERLANGA, M. J., "Algunas referencias sobre el concepto de arqueología en España en el siglo XIX", *Gerión*, 2003, 21, núm. 1, p. 379-394.

13. Vegeu, entre altres, MARQUÈS, J. M., "Els estudis al Seminari, 1826-1918", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25 (2), 1981, p. 255-267, referit al seminari de Girona. També MOLINA GONZÁLEZ, J. R., "La evolución de la formación sacerdotal en el Seminario Conciliar de Pamplona entre 1831 y 1978", *Príncipe de Viana*, núm. 255, 2012, p. 287-312.

14. Es buscava amb l'arqueologia la confirmació de dogmes i veritats. Així, Eladio Oviedo Arce, catedràtic d'arqueologia sagrada del seminari de Compostela, definia l'arqueologia sagrada com la ciència que, mitjançant l'aplicació de principis certs i lleis fixes als vells monuments del cristianisme,

començà, doncs, a posar en pràctica després dels moviments protagonitzats a Roma per Pius IX i, sobretot, per Lleó XIII.¹⁵

Galícia va ser peonera en aquest sentit atès que la primera càtedra d'arqueologia sagrada es va instaurar al seminari de Compostel·la l'any 1887 per part de l'arquebisbe Gisasola Rodríguez.¹⁶ Es va fer càrrec de la càtedra l'historiador Antonio Lopez Ferreiro, autor del manual *Lecciones de Arqueología Sagrada*, publicat el 1889, que fou obligatori a tots els seminaris espanyols.

A Astorga, l'any 1888 el bisbe Joan Baptista Grau —natural de Reus— va implantar la càtedra d'arqueologia sagrada, que va ser adjudicada al canonge català i secretari de cúria Francesc Marsal i Gebellí.¹⁷

La implantació d'aquests estudis d'arqueologia s'inscrivia dins de la carrera de sagrada teologia, almenys en un principi, ja veurem que després canviarà, tot i que no deixaven de tenir un caràcter secundari en el conjunt de les assignatures de la carrera. De vegades els professors no estaven prou qualificats. Per això les petites col·leccions artístiques servien de complement pràctic a les lliçons. Els primers museus diocesans es col·locaren als mateixos seminaris, excepte el museu de Vic, que s'ubicà al palau Episcopal.

D'altra banda, i com a punt d'inflexió per a la implantació dels estudis d'arqueologia als seminaris, hem de fer referència a la iniciativa i desenvolup-

principalment els artístics, estudia i dona a conèixer el passat de l'Església catòlica, els seus dogmes, la seva moral, la seva disciplina, la seva litúrgia i el seu culte. Això mateix ho deia Lopez Ferreiro, en el seu manual, i està en sintonia amb les publicacions de l'època a França, Itàlia o Alemanya. REQUEJO, A., *Los Museos Eclesiásticos en Galicia*, op. cit., p. 156, nota 223.

15. REQUEJO, A., *Los Museos Eclesiásticos en Galicia*, op. cit., p. 155-157.

16. Crida l'atenció que el projecte per al Museu Diocesà de Santiago de Compostel·la, que no arribaria a fi de bé, es formulà els anys 1883-1884, gairebé quatre anys abans que la implantació de la càtedra d'arqueologia al seminari. Supra, p. 157-159.

17. A la convocatòria va concórrer, sense èxit, Antolín López Peláez, natural d'Astorga i que hauria de ser arquebisbe de Tarragona. A Astorga existia també una col·lecció d'objectes, que hom anomena Museu Diocesà, i que Eladio Oviedo Arce esmenta en el seu *Discurso inaugural del Curso Académico de 1891 a 1892 al seminari de Santiago*: "Cátedras hay, en efecto, de esta asignatura en este Gran Seminario, y en los de Mondoñedo, Oviedo, Pamplona, Tarragona, Vich, Barcelona, Sevilla, Toledo y Astorga. Esta última ciudad tiene un excelente Museo Diocesano y otro acaba de inaugurarse en Vich". N. TÉLLEZ, "La creación de los museos eclesiásticos en Galicia", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, tom XLIV, fasc. 109, 1997, p. 258. D'altra banda, es diu a la Circular del bisbe d'Astorga, Joan Baptista Grau, de 10 d'octubre de 1889 "[...] nos parece llegado el momento de realizar un proyecto que desde mucho tiempo veníamos acariciando, esto es la creación de un Museo Arqueológico Cristiano. No ignoran los reverendos curas párrocos, y el clero todo ilustrado de nuestra Diócesis, de cuánta utilidad se consideran hoy día los estudios arqueológicos para la defensa de la Religión y el esplendor del culto católico, y cuán necesario y útil ha de ser para tales estudios la creación de un Museo [...]"; *Galicia Diplomática*, IV, número 42, 3 novembre 1889, p. 305. Citat per A. REQUEJO, *Los Museos Eclesiásticos en Galicia*, op. cit., p. 150, nota 208.

pament del *I Congreso Católico Nacional a Madrid*, el 1889, al qual seguirien cinc edicions més.¹⁸ Ciriaco María Sancha y Hervás, bisbe de Madrid-Alcalà, impulsà per a l'Estat espanyol, el març de 1888, la institució Congreso Católico Nacional Español que representà una manifestació de la voluntat dels catòlics espanyols i de l'Església de Roma per recuperar posicions i influència dins de l'estat modern. Ens interessa, però, d'acord amb el tema que estem tractant, tot allò que va suposar aquest congrés com a primer pas en la presa de consciència entre catòlics i eclesiàstics de tot Espanya per a preservar el patrimoni de l'Església i per a la creació de museus i que es focalitzà en la secció cinquena d'aquest congrés, que duia el títol de *Asuntos de Literatura, Bellas Artes y de la Prensa*. En aquesta secció es plantejaren i desenvoluparen diferents temes, entre ells la importància de l'art cristià i la seva influència en els costums i la necessitat de crear a tots els seminaris diocesans una càtedra d'arqueologia sagrada (punt quart); els mitjans per a restaurar pintures, imatges i objectes de culte (punt cinquè) i el debat sobre quin és l'estil arquitectònic més adient per als edificis religiosos, a més de la necessitat de fundar a la capital de cada diòcesi un museu d'art cristià i una junta pericial de caràcter consultiu per tal que informi sobre construcció i reparació d'edificis religiosos i sobre la restauració, el valor i la venda d'objectes artístics (punt sisè).¹⁹ Les conclusions del punt sisè de la secció cinquena es van publicar en una memòria on es recullen les idees fonamentals.²⁰

18. Saragossa 1890, Sevilla 1892, Tarragona 1894, Burgos 1899 i Santiago 1902.

19. "4. Importancia suma del Arte Cristiano y su poderosa influencia en las costumbres y utilidad de crear en todos los seminarios conciliares una Cátedra de Arqueología como ya habían hecho otros prelados. 5. Medios para restaurar las pinturas, imágenes y demás objetos de culto, conforme a las reglas litúrgicas y a los modelos ejecutados bajo la inspiración cristiana. 6. Qué estilo arquitectónico es más conveniente para los edificios religiosos? Conveniencia de crear en la capital de cada diócesis, bajo la dirección del respectivo ordinario, un Museo de Arte Cristiano y una Junta Pericial de carácter consultivo". S. A., "Congreso Católico Nacional", *La Ciudad de Dios. Revista Agustiniana Religiosa, Científica y Literaria*, Valladolid, vol. XVIII, 1889, p. 103-116. Recollit i referit per N. TÉLLEZ, "La creación de los museos eclesiásticos en Galicia", *op. cit.*, p. 252-254.

20. Em refereixo a la publicació de Liborio Acosta de la Torre, Juan Catalina García i l'arquitecte Enrique María Ripullés y Varga, *Congreso Católico Nacional. Sección Quinta. Memoria sobre el estilo más conveniente para los edificios religiosos sobre Museos Diocesanos y sobre Juntas Periciales Consultivas respecto a arquitectura, antigüedades y bellas artes sagradas*, Madrid, Tipografía de los Huérfanos, 1889. Citada per TÉLLEZ, N., "La creación de los museos eclesiásticos en Galicia", *op. cit.*, p. 252-254 i recollida per CARRERO, E., "Josep Gudiol i Cunill i els estudis sobre arqueologia sagrada a Europa. Manuals i diccionaris per a la memòria dels usos i les funcions", *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, VII, 2014, p. 72. Liborio Acosta recull, en la publicació, la conveniència de crear a la capital de cada diòcesi un museu d'art cristià: "A fin, pues, de que los Museos empiecen con un buen contingente de objetos que les haga desde luego respetables, convendrá que las Juntas ejecutivas, competentemente autorizadas por los Rdmos. Obispos, o, mejor aún, estos mismos por medio de sus secretarios, dirijan una circular a las Prioras, Abadesas o Superiores de conventos o institutos religiosos; a todos los Párrocos, Rectores

Tot i així, i malgrat les disposicions d'aquest *I Congreso Católico Nacional*, la fundació dels museus diocesans va tenir resultats únicament a Catalunya (exceptuant el cas del projecte del Museu Diocesà de Santiago de Compostel·la). Davant d'aquest fet ens hem de plantejar una sèrie de factors, alguns dels quals tenen a veure amb el moviment de la Renaixença, al qual em referiré més avall, però també a la personalitat dels bisbes que impulsaren les fundacions, com els bisbes Morgades i Meseguer, a Vic i Lleida, respectivament.

D'altra banda, les primeres disposicions de la Santa Seu en matèria de museus²¹ —que s'inclouen en un context més ampli que abasta també els arxius i les biblioteques així com la totalitat de l'art sacre, segons una perspectiva que considera el bé cultural des d'un aspecte pastoral— van adreçades als bisbes d'Itàlia, tot i que es poden considerar vàlides per a l'església universal. Des del 1907, Pius X imposava als ordinaris d'Itàlia la constitució del “Comisariato diocesano” per a valorar els béns culturals, vigilar llur conservació i examinar els projectes de restauració i noves construccions.²² El mateix any 1907, el secretari d'Estat i cardenal Merry

o encargados de Iglesias; a los amantes de la religión y de las Bellas Artes, eclesiásticos o seculares; a los que coleccionan cosas antiguas, que hoy son muchos, y a todos los que, bajo cualquier concepto, puedan cooperar a la obra, invitándoles eficazmente a que, bien como donativo gracioso, previas las formalidades necesarias, bien en calidad de depósito, contribuya cada cual con un objeto artístico, antiguo o moderno, y poniendo luego al pie de cada ejemplar un rótulo o cartelilla indicando la procedencia con las noticias más esenciales, todos los que se deben interesar y se interesan en la creación de un Museo, tendrán en él su honrosa representación y su recuerdo. Echada esta importante base, se podrá aumentar notablemente la colección con todas aquellas cosas cuya necesidad no sea imprescindible en las Iglesias y merezcan conservarse; con aquellas que la Seguridad personal de los encargados de custodiarlas aconseje reemplazarlas por otras de mejor aspecto, de más provecho y de menos exposición a robos sacrilegos; con aquellas que la conveniencia de las fábricas o el bien de las Iglesias indique permutar por efectos más útiles, y con aquellas que por estar rotas, sensiblemente deterioradas, incompletas o arrinconadas, se hallan ocupando lugares que hacen falta o estorbando, pues una vez organizado un Museo, todo tiene en él su importancia relativa, histórica o artística, y todo es provechable, aunque aislado no valga nada”. Crida poderosament l'atenció que precisament totes aquestes instruccions i disposicions, impulsades i avalades pel papa Lleó XIII, són les que va aplicar, fil per randa, el bisbe de Lleida Josep Meseguer per a la fundació i engrandiment del Museu Diocesà de Lleida. En efecte, el bisbe Meseguer, tal com veurem al llarg d'aquest treball, va adquirir objectes en desús procedents de les parròquies de la diòcesi mitjançant donacions, compravendes i permutes —i del Capítol catedral de Lleida segons la fórmula del dipòsit.

21. Ni el Codi de Dret Canònic de 1917 ni el de 1983, ni el Codi de Cànon de les Esglésies Orientals mencionen els museus, tot i que es fan explícites referències a la tutela i conservació dels patrimonis artístic i històric. Codex Iuris Canonici (1983), cc. 638,3, 1269, 1270, 1272, 1377 (donacions, adquisicions, alienacions); c. 1189 (restauració d'imatges); cc. 1220,2 i 1234,2 (reducció a ús profà d'un temple que ja està dedicat al culte); cc. 1283 i 1284 (deures dels administradors, inventari). Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium (1990), c. 278 (vigilància); c. 873 (reducció a ús profà dels temples); cc. 887,1, 888, 1018, 1019, 1036, 1449 (alienacions); c. 887,2 (restauració); cc. 1025 i 1026 (inventari).

22. MARCHISANO, F., CHENIS, C., *Carta pontificia sobre la necesidad y urgencia del inventario y catalogación de los bienes culturales de la Iglesia*, Ciutat del Vaticà, 8 de desembre de 1999.

del Val adreçà una circular als bisbes d'Itàlia sobre la conservació del patrimoni de l'església i el 1914 el nunci Ragonesi fa el mateix amb una carta adreçada als arquebisbes i bisbes espanyols.²³ Cal esmentar la circular de la Secretaria d'Estat, del cardenal Gasparri, secretari d'Estat, de 15 d'abril de 1923, que suggereix fundar, si no existia, i organitzar un museu diocesà a cada bisbat o bé a la catedral.

Per una segona circular de la Secretaria d'Estat del cardenal Gasparri adreçada als ordinaris d'Itàlia, aquest cop d'1 de setembre de 1924, es crea una comissió central per a l'art sacre a Itàlia, amb l'objecte de mantenir actiu al si de les comissions diocesanes el sentit de l'art cristià i del clergat per a la conservació i l'increment del patrimoni sagrat de l'Església. S'estableix també la creació de comissions diocesanes —o regionals, i comissions locals per a la millor protecció dels monuments i dels objectes artístics de caràcter religiós amb la finalitat de: 1) assegurar la confecció d'inventaris d'objectes d'art, 2) assegurar la creació i organització dels museus diocesans, 3) examinar els plànols dels nous edificis o de la seva restauració, i 4) promoure el gust i la cultura artística.²⁴ Aquesta circular va tenir el seu desplegament en unes normes i suggeriments pràctics per a les comissions diocesanes, interdiocesanes o regionals dictades per la Pontifícia Comissió Central per a l'art sacre a Itàlia l'any 1925.²⁵

Del 24 de maig de 1939, emanaren unes disposicions similars de la Sagrada Congregació del Concili²⁶ en les quals s'indica que la finalitat d'aquestes comissions és la conservació d'unes obres que, d'una altra manera, estarien destinades a la dispersió. La mateixa Pontifícia Comissió Central va redactar en aquells anys, en col·laboració amb institucions estatals, una sèrie de directrius destinades a les diòcesis italianes per a la creació i gestió dels museus diocesans.

Validesa universal té la carta circular del prefecte de la Sagrada Congregació per al Clergat als presidents de les conferències episcopals, d'11 d'abril de 1971, sobre la conservació del patrimoni historicoartístic de

23. DE DIEGO, N., "Los archivos españoles de la Iglesia Católica", *Cuadernos de Historia Moderna*, 25, 2000, p. 342.

24. *Carta circular*.

25. MARTÍNEZ BLANCO, A., "La conservación del patrimonio artístico eclesialístico (regulación canónica e intervención del Estado)", *Revista de Administración Pública*, núm. 75, 1974, p. 458.

26. SAGRADA CONGREGACIÓN DEL CONCILIO, *Disposiciones para la tutela y la conservación de los objetos de historia y arte sacro en Italia*, 24 de maig de 1939 (AAS 31 [1939] 266-268), citat a *Carta circular*.

l'Església, on es disposa la conservació en un museu diocesà o interdiocesà d'aquelles "obres d'art i tresors" que ja no s'utilitzin com a conseqüència de la reforma litúrgica.²⁷

Un altre aspecte és la imbricació de la legislació civil en la protecció del patrimoni de l'Església. En aquest sentit és cabdal el Reial Decret de 9 de gener de 1923, redactat per un govern liberal, immediatament anterior a la dictadura de Primo de Rivera, relatiu a la necessitat d'autorització prèvia per a la venda vàlida d'obres artístiques, històriques o arqueològiques de les quals siguin posseïdors les esglésies, catedrals, col·legiates, parròquies, filials, monestirs, ermites i altres edificis de caràcter religiós. En aquest decret es planteja que l'Església era posseïdora dels béns i no la propietària; que corresponia a l'Estat resoldre els supòsits excepcionals, i, qüestió ben important, que el govern fomentarà la creació dels museus diocesans per a la millor conservació i custòdia de les riqueses artístiques, històriques i arqueològiques de cada diòcesi.²⁸

27. Sagrada Congregació per al Clergat, *Carta circular Opera Artis de cura patrimonii historico-artistici Ecclesiae, ad Praesides Conferentiarum Episcopaliuum*, 11 d'abril de 1971.

28. "REAL DECRETO. A propuesta del Ministro de Gracia y Justicia, y de acuerdo con el parecer de Mi Consejo de Ministros. Vengo a decretar lo siguiente: Artículo 1º Las Iglesias, Catedrales, Colegiatas, Parroquias, Filiales, Monasterios, Ermitas y demás edificios de carácter religioso, no podrán sin autorización previa, expedida por Real Orden por el Ministerio de Gracia y Justicia, proceder a la enajenación válida de las otras artísticas, históricas o arqueológicas de que sean poseedoras. Artículo 2º. Se entenderán comprendidas en la definición de obras artísticas, históricas y arqueológicas, los monumentos y sus fragmentos arquitectónicos, esculturas, pinturas, grabados, dibujos, cerámica, vidrios, medallas, inscripciones, tapices, telas, libros, códices, manuscritos, muebles y, en general, todos los objetos incluidos en el concepto canónico de *res pretiosas* que tengan interés de arte, historia y cultura. Artículo 3º. No será concedida la autorización para enajenar en aquellos casos en que hayan dejado de cumplirse los trámites preceptuados en los cánones 1530, 1531, 1532 y sus concordantes del Codex Iuris Canonici. Artículo 4º. Se denegará también en todos los casos en que el objeto o monumento se deba a la liberalidad de los Monarcas o de los pueblos mismos, y cuando se trate de enajenar bienes que hayan sido declarados del Estado por legislación no derogada, si no se ha hecho expresa o absoluta donación de ellos con las autorizaciones legales precisas. Artículo 5º. El Ministerio de Gracia y Justicia, cuando hallare medio legal y causa bastante para autorizar la enajenación, a tenor del Derecho canónico concordado, lo comunicará así al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, para la tramitación previa del expediente, con el dictamen de las Reales Academias que corespondan y aplicación de las reglas establecidas sobre conservación de monumentos y obras de arte. Artículo 6º. Por el Ministerio de Gracia y Justicia se comunicará este Real Decreto a los muy reverendos Arzobispos y Reverendos Obispos, y en Reales Cédulas de ruego y encargo se les hará el que no autoricen enajenaciones ni tramiten aquellas que canónicamente exijan superior autorización, ni en su caso las cumplimenten y ejecuten en contradicción con lo dispuesto en este Decreto. Artículo 7º. El Gobierno fomentará la creación de museos diocesanos para la mejor conservación y custodia de las riquezas artísticas, históricas o arqueológicas de cada Diócesis. Artículo 8º. Las enajenaciones de los objetos a que este Real Decreto se refiere, que se verifiquen sin las formalidades que en el mismo se preceptúan, se considerarán nulas. El Estado adoptará las medidas necesarias para incautarse del objeto mal vendido y del precio de la venta. Entregará el objeto al respectivo Prelado, siempre que dé garantía de su custodia; resolviendo en caso contrario su entrega al Museo Nacional o Diocesano a que corresponda. El precio de la venta nula lo destinará a los establecimientos de beneficencia, aplicando por analogía el orden establecido en

A Catalunya, la intervenció ferma de l'Estat en l'àmbit dels museus diocesans arribà amb la democràcia. Les Assemblees de Museus²⁹ la redacció del Llibre Blanc dels Museus a Catalunya³⁰ i la creació l'any 1981 del Servei de Museus de la Generalitat de Catalunya comportaren un canvi de rumb significatiu. Arribaren la Llei de Museus, aprovada el 17 d'octubre de 1990 i la de Patrimoni Cultural Català, de 30 de setembre de 1993. Aquesta darrera preveu, en l'article 4:

“Col·laboració de l'Església catòlica

1. L'Església catòlica, com a titular d'una part molt important del patrimoni cultural català, ha de vetllar per la protecció, la conservació i la difusió d'aquest patrimoni i, amb aquesta finalitat, ha de col·laborar amb les diverses administracions públiques de Catalunya.

2. Una comissió mixta entre l'Administració de la Generalitat i l'Església catòlica ha d'establir el marc de col·laboració i coordinació entre les dues institucions i fer-ne el seguiment.

el artículo 956 del Código Civil, deduciendo un 20 por 100, que se entregará al denunciante de estas ventas. La sanción anteriormente establecida será sin perjuicio de las canónicas en que sus infractores incurran y, en su caso, de las penales de orden común aplicables a cada fracción. Artículo 9º. Por el Ministerio de Gracia y Justicia se procederá al exacto cumplimiento de este Real Decreto, así como a investigar y recuperar cuantos objetos se hallen en tramitación de venta, sin sujeción a los preceptos establecidos, promoviendo los oportunos expedientes de nulidad y responsabilidad. Dado en Palacio a nueve de Enero de mil novecientos veintitrés. ALFONSO. EL Ministro de Gracia y Justicia. Alvaro de Figueroa y Torres.” Vegeu MARTÍNEZ LOMBÓ, E. “La comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia y las Comisiones Provinciales de Monumentos como instrumentos de protección del Patrimonio cultural a principios del siglo xx: el caso de Astorga”, *La comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia*, Tomo CCIV, Cuaderno III (septiembre-diciembre 2007), p. 368-370. En aquest moment i fins la proclamació de la II República Espanyola, l'any 1931, es comptava a l'Estat en qüestió de patrimoni, a més d'amb aquest Reial Decret, amb les següents disposicions:

—Reial Decret de 29 de novembre de 1901 que aprovà el Reglament per al règim dels museus arqueològics de l'Estat.

—Llei de 7 de juliol de 1911 on es dicten regles per efectuar excavacions artístiques i científiques i per a la conservació de ruïnes i antiguitats.

—Reial Decret de 16 de febrer de 1922 sobre exportació d'objectes artístics, decret que es complementà per les Reials Ordres del Ministre d'Hisenda de 29 d'agost de 1922.

—Reial Decret-llei del 9 d'agost de 1926 sobre protecció, conservació i creixement de la riquesa artística, conegut col·loquialment com “decret Callejo”.

Vegeu, pel que fa al període republicà, GARCÍA FERNÁNDEZ, J. “La regulación y la gestión del patrimonio histórico-artístico durante la Segunda República (1931-1939)”, *Las reformas administrativas en la II República*, V Seminario de Historia de la Administración (coord. Luis Ortega Álvarez), Madrid, Instituto Nacional de Administración Pública, 2009, p. 105-164.

29. Les assemblees de mitjan anys setanta del segle xx, van ser unes trobades periòdiques que se celebraren arreu del país (a Montserrat, Montblanc, Amposta...) i que permeteren per primera vegada al col·lectiu de treballadors dels museus catalans relacionar-se, intercanviar experiències i endegar projectes en comú.

30. Publicat l'any 1984 pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

3. Reglamentàriament s'ha de determinar, si s'escau, la col·laboració amb l'Administració local.”

Aquest marc legislatiu implicava el reconeixement a l'Administració de la potestat legislativa i reglamentària i de les funcions executiva, coordinadora i assessora de tots els museus de Catalunya, independentment de llur titularitat.³¹ A partir d'aquell moment se succeïren els convenis i acords de col·laboració. A través del Servei de Museus i de la creació de comissions com la de Coordinació Generalitat-Església per al Patrimoni Cultural,³² o, des de la Conferència Episcopal Tarraconense, del Secretariat Interdiocesà de Custòdia i Promoció de l'Art Sagrat de Catalunya (SICPAS),³³ es va poder establir gradualment un relatiu enteniment entre l'administració pública i els bisbats. De vegades la col·laboració ha anat més enllà, comportant la integració dels fons diocesans en un ens diferent, d'abast territorial.³⁴ El primer conveni en aquest sentit es va signar l'any 1891 per a la constitució del Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants i Museu Provincial

31. Vegeu BOSCH BALLBONA, J., “El doble nacimiento de los Museos Diocesanos en Cataluña: materiales antiguos para una reflexión actual”, *La gestión del patrimonio cultural. La transmisión de un legado*, Valladolid, Fundación del Patrimonio Histórico de Castilla y León, 2002, p. 71-93.

32. Constituïda el 20 d'octubre de 1981. En virtut de la seva constitució i del reglament per al seu funcionament, la Conferència Episcopal Tarraconense i la Generalitat de Catalunya reiteren el seu interès coincident en la defensa i conservació dels béns que formen part del patrimoni cultural a Catalunya i que estan en possessió de l'Església, en el marc de la Constitució Espanyola, de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya i dels acords signats entre la Santa Seu i l'Estat espanyol. La Generalitat reconeix la importància d'aquest patrimoni historicoartístic, de les biblioteques i dels arxius eclesiàstics, i de la tasca cultural de l'Església en llur creació, promoció i conservació, i es compromet a una eficaç col·laboració tecnicoeconòmica. L'Església, sense perjudici de la finalitat religiosa d'aquests béns, reitera la seva voluntat de continuar posant-los a l'abast i al servei de la societat i es compromet a una cooperació eficaç, a tenir-ne cura i a utilitzar-los d'acord amb el seu valor artístic i històric. Així mateix reconeix a la Generalitat les competències en matèria de cultura derivades de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya i de la Constitució Espanyola.

33. Creat el gener de 1980. Segons els seus estatuts, el SICPAS és un òrgan creat per la Conferència Episcopal Tarraconense per a coordinar, ajudar i estimular l'acció que es fa en cadascuna de les diòcesis i en el conjunt de Catalunya per a la custòdia, catalogació, conservació i restauració de l'art sagrat i per promoure'l degudament com a expressió de la fe del Poble de Déu, d'acord amb la sensibilitat de l'època. El SICPAS té per missió: 1. Catalogar els monuments i obres d'art de les esglésies de Catalunya que siguin propietat eclesiàstica. 2. Oferir orientacions per a la restauració de les peces d'art que es troben en mal estat de conservació. 3. Promoure i organitzar cursos d'iniciació per al personal de museus eclesiàstics. 4. Oferir un servei d'informació bibliogràfica i de noves tècniques museístiques i de restauració. 5. Establir, a les diòcesis de Catalunya, el diàleg amb artistes (arquitectes, escultors, etc.) per tal d'aconseguir les pautes i els criteris en l'edificació de temples i objectes de culte segons les necessitats pastorals actuals. Per a Lleida vegeu CASAÑA CARABOT, L., *Tutela y Gestión del Patrimonio Cultural de la Iglesia: análisis de actuación en la Diócesis de Lleida*, tesi doctoral, Universidad Internacional de Catalunya, 2015. Vegeu també VARELA I SERRA, J., *Mossèn Jesús Tarragona i el seu món*, Lleida, Museu de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs - Diputació de Lleida, 2015, atès que Mn. Jesús Tarragona fou el màxim responsable del patrimoni artístic del bisbat de Lleida des de 1965 a 2009.

34. GUIX I FERRERES, J. M., “L'església catalana i el seu patrimoni artístic”, a *Thesaurus*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1985, p. 28-29.

Arqueològic i de Belles Arts de Girona i del Museu Diocesà de Girona, que comportà la creació del Museu d'Art de Girona. La segona iniciativa va ser la creació del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, a partir del Museu Etnogràfic Municipal i del Museu Diocesà de Solsona. Es tracta de dues col·leccions diocesanes que s'integren en altres fons, municipals o comarcals. El tercer exemple paradigmàtic és el de Lleida, amb la creació del Museu de Lleida: diocesà i comarcal l'any 1997 a partir del la col·lecció artística del Museu Diocesà de Lleida i dels fons arqueològics de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, dependents de la Diputació de Lleida, on els fons diocesans estan adscrits al consorci —integrat per cinc institucions: Generalitat de Catalunya, Ajuntament, Diputació i bisbat de Lleida i Consell Comarcal del Segrià— que regeix la institució. Col·leccions diocesanes, agermanades amb fons comarcals o municipals i amb idèntica coherència museogràfica. És evident que avui en dia és impossible, com molt bé apunta A. Pladevall,³⁵ assolir la plena potenciació des del punt de vista material o museogràfic, de les riques col·leccions eclesiàstiques sense l'ajuda, l'assessorament i la contribució econòmica de la societat civil, a través de la Generalitat de Catalunya, diputacions, ajuntaments o bé mecenatge particular. Tothom coneix la suspicàcia que ha generat aquesta situació en determinats sectors eclesials³⁶ davant del perill de perdre prerrogatives sobre la titularitat dels béns o, com a mínim, veure desvirtuar-se la finalitat religiosa, apologètica i pedagògica d'aquelles primeres fundacions. Tot i així, la funció dels museus diocesans avui i ahir continua essent la mateixa perquè la naturalesa de la seva creació conté el mateix ànim. Els museus diocesans refundats —o les col·leccions diocesanes dins d'equipaments amb fons diversos, tenen i mantenen la voluntat de projecció del patrimoni de l'Església vers la societat. Endemés, l'objecte, tot i que ve descontextualitzat, no pot tenir totalment separada la seva funció catequètica o pedagògica perquè havia format part del seu context social i ambiental.

35. PLADEVALL, A., "Naixement", p. 21.

36. De fet, moltes d'aquestes suspicàcies se suscitaron amb motiu de la redacció de l'Acord entre l'Estat espanyol i la Santa Seu sobre ensenyament i afers culturals de 3 de gener de 1979 atès que es determina que el patrimoni artístic i documental de l'Església ho és en concepte de possessió i no de propietat. "ARTÍCULO XV. La Iglesia reitera su voluntad de continuar poniendo al servicio de la sociedad su patrimonio histórico, artístico y documental y concertará con el Estado las bases para hacer efectivos el interés común y la colaboración de ambas partes con el fin de preservar, dar a conocer y catalogar este patrimonio cultural en posesión de la Iglesia, de facilitar su contemplación y estudio, de lograr su mejor conservación e impedir cualquier clase de pérdidas, en el marco del artículo 46 de la Constitución." CORRAL, C., ALDANONDO, I., *Código del Patrimonio Cultural de la Iglesia*, Edice, Madrid, 2001, p. 81-82.

L'Església i la societat, o les institucions civils, es necessiten mútuament, recorda A. Pladevall;³⁷ l'Església perquè no es perdi el missatge religiós i la finalitat per a la qual es varen crear els museus diocesans i eclesiàstics en general, i la societat civil per a poder admirar i gaudir d'un llegat històric i artístic d'un valor incalculable.

37. PLADEVALL, A., "Naixement", p. 21.